

Sevinc Hüseynova

Azərbaycan Dillər Universiteti

<https://orcid.org/0000-0003-2169-1106>

10.30546/2518-752X.1.601.023

İNGİLİS VƏ AZƏRBAYCAN DİLLƏRİNDƏ FRAZEOLÖJİ BİRLƏŞMƏLƏRİN PRAQMATİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Açar sözlər: *Linqvopraqmatika, dilçilik, kontekst, frazeoloji birləşmələr, praqmatika*

Keywords: *Linguistics, linguistics, context, phraseological combinations, pragmatics*

Ключевые слова: *Языкознание, лингвистика, контекст, фразеологические сочетания, прагматика*

Giriş. Praqmatik linqvistika XX əsrin ikinci yarısından başlayaraq formalaşmağa başlamışdır. Dilçilikdə praqmalingvistikanın tədqiqat obyektı haqqında fərqli fikirlər mövcuddur. Əksər dilçilərə görə, bədii mətnlərin praqmalingvistikasını dil işarələri ilə onu işlədənlər arasındakı münasibətləri öyrənən sahədir. Bu fikir ona əsaslanır ki, bədii mətnlərin praqmalingvistikasını situasiyaya görə işlənən sözlər müəllif ideyasının daşıyıcıları olmaqla kontekstlə şərtlənir. Bütün müəlliflər mətn praqmatikasının verilməsində dil vahidlərinin düzgün seçiminə çalışsalar da, bəzən buna nail ola bilmirlər. Qeyd olunan xüsusiyyət müəlliflərin intellektual səviyyəsindən, bədii yaradıcılıq səriştəsindən asılıdır. Bu kontekstdə somatik frazeoloji birləşmələrin mətn praqmatikasına uyğun şəkildə istifadəsi, onların yenidən mənalandırılması deməkdir. Bu əlamətlər mikromətn səviyyəsində də müşahidə edilir.

Praqmatika semiotikanın bir bölməsi kimi inkişaf etməyə başlamışdır. Onun mahiyyətində dil işarələrindən istifadə edənə dil işarəsi arasındakı münasibətlər dayanır. Linqvistik praqmatika isə danışanın dil işarələrindən istifadə etmə xüsusiyyətlərini öyrənir[3].

Linqvopraqmatikanın tədqiqat dairəsi çox genişdir. Danışan dil işarələrindən istifadə edərkən onun müəllif məramına nə qədər uyğun gəlməsinin seçimi və onlardan necə istifadə etmək praqmalingvistikanın tədqiqat obyektinə aiddir. Dil vahidləri əsas olaraq nominativ vahidlərdir, köməkçi sözlər və şəkilçilər fikrin ifadəsinə şərait yaradan, onun dəqiq çatdırılmasını təmin edən köməkçi vasitələrdir. İltisəqi quruluşlu dillər üçün deyilən bu fikir nominativ vahidlərlə qrammatiklərin funksional fərqlərini göstərməyə istiqamətlənib. Danışanın məramından asılı olaraq dilin balansında olan sözlərin içərisində seçimi linqvistik-məntiqi və üslub ritorik fəaliyyətdir. İstənilən insan intellektual səviyyəsindən asılı olaraq kommunikasiya prosesində bu fəaliyyəti yerinə yetirir. Dilin leksik-semantik sistemini əhatə edən bu əqli fəaliyyət çatdırılacaq fikirlə nisbətə dil işarələri ilə işarələnməni maksimum səviyyədə dəqiq həyata keçirtmək nitqin effektivliyinə güclü təsir

edir. Qeyd olunan faktor dilçilik elminin bir çox sahələri ilə bağlı olsa da, məntiq, psixologiya və sosiologiya ilə də bağlıdır. Ona görə də bu elmlər pragmatikanın bir sıra məsələlərinin öyrənilməsində mühüm rol oynayır [7].

Deməli, pragmatika dil işarələrinin kommunikasiya prosesindəki fəaliyyət xüsusiyyətlərini öyrənir. Pragmatikanın əsas anlayışı nitq aktı və kontekstdən ibarətdir. Nitq aktı nəzəriyyəsi Qraysın adı ilə bağlıdır [4, s.41-58]. Onun nəzəriyyə-sində nitq aktı iki yerə bölünür: əsas informasiya və implikatorlar. Implikatorlar informasiyanın içərisində nəyisə deyir və ya işarə edir. Dil işarələrində istifadənin də öz prinsipləri vardır. Qrays onlardan bəhs edərkən aşağıdakı faktlara çox böyük önəm verir:

1. Kəmiyyət postulatı. Elə danış ki, lazım olduğu qədər informasiya ver. Tələb olunanı danış.

2. Keyfiyyət postulatı. Həqiqəti danış. Elə danış ki, kifayət qədər arqumen-tin olsun, yoxsa danışma.

3. Relevantlik postulatı. İşin mahiyyətini danış.

4. İfadə xüsusiyyəti postulat. Qeyri-müəyyənlikdən qaç, belə ifadələr işlət-mə.[4]

Göründüyü kimi, pragmatika dil işarələrindən istifadə xüsusiyyətlərini postulatlaşdıraraq nitq aktı nəzəriyyəsi kontekstində kommunikasiya prosesində dil işarələrindən istifadə prinsiplərini müəyyənləşdirmişdir.

Pragmatikanın öyrənilməsi sahəsində T.A.Van Deykin mühüm xidmətləri vardır. Onun fikrincə, pragmatikanın baza komponentlərini aşağıdakı kimi qrup-laşdırmaq olar:

Pragmatika sintaksislə semantikanın müqayisəsi statusuna malik linqvistik nəzəriyyənin tərkib hissəsidir. İllokutiv nitq aktı pragmatikanın kompetensiyasına daxildir.

Pragmatik interpretasiya nitq aktı nəzəriyyəsinə daxildir; burada sintaktik cəhətdən düzgün, semantik cəhətdən qəbulolunan və düzgün ifadələr təhlilini tapır [5, s. 27].

V.Deykin pragmatika nəzəriyyəsində ifadələrin quruluşu ilə semantikasının düzgün qurulması ilə yanaşı, illokutiv xüsusiyyətləri də əsas kimi qəbul edir. Ümumən, informasiya qeyd olunan üç kontur üzərində qurulur: ifadələrin sintak-tik və semantik cəhətdən düzgün qurulması və müəllif məramı. Məsələnin pragma-tikliyi mətnə müəllif məramının daxil olması və mətnin sosial funksiyasının daxil edilməsi ilə bağlıdır. Dil işarələrinin kontekstə görə mənalandırılması müəllif in-tensiyasının ifadəsidir, yəni nitqin illokutiv aktı ilə bağlıdır .

Məsələn: “Sadıqcan bir an ayaq saxlayıb, tərəddüd etdi. O, Gülsənubərin Xan qızı olduğunu bildirdi. Yalnız buna görə yox, ümumiyyətlə, gənc dinləyicilərin sözünü yerə salmamağı adət etmişdi. Bu dəfə də Fatimə xanımgilin həyatına daxil olub pilləkənləri qalxdı və qonaq otağından keçib qızlar əyləşən eyvana çıxdı. Və ayağa qalxaraq onu qarşılayan qızlar oturandan sonra özü də əyləşdi. Görünür, Gülsənubər, doğrudan da, Allahın vəhy elədiyi haqq aşiqi idi. Ürəyi elə çırpınırdı ki, qız özünü ələ ala bilmirdi.” [6,s.302]

“Sözünü yerə salmamaq”, “ürəyi çırpınmaq”, “özünü ələ ala bilməmək” so-matik frazeoloji birləşmələri mikromətn kontekstində pragmatik funksiyanın for-malaşmasında mühüm rol oynayır. İ.Əfəndiyev bu frazeoloji birləşmələri konteks-

tə görə uğurlu seçim etməklə mətn pragmatikasını düzgün motivləşdirmişdir. C.Ostin də somatik frazeoloji birləşmələri bu cür motivləşdirmiş və mikromətn kontekstində frazeoloji birləşməni pragmatik cəhətdən mənalandırmışdır:

“But to be sure, Lucy would not give ear to such kind of talking; so she told directly (with a great deal about sweet and love, you know, and all that- Oh la! One can't repeat such kind of things you know)-she told him directly, she had not the least mind in the world to be off, for she could live with him upon a trifle, and how little so ever he might have, she should be very glad to have it all, you know, or something of the kind. [1, s.274]

V.Deykin qeyd etdiyi kimi, C.Ostin və İ.Əfəndiyev əsərlərində somatik frazeoloji birləşmələri pragmatik funksiyaya uyğun olaraq təkrarən mənalandırmışdır.

Mətnin pragmatik təhlilinin əsas məqsədi adresata təsirdən ibarətdir. Nitqin təsir effektinin və həmin effekti yaradan dil vahidlərinin bu aspektdəki rolunun öyrənilməsi pragmatikalistikanın əsas vəzifələrindən biridir. Bundan əlavə, təsirin nəticələrinin öyrənilməsi də pragmatikalistikanın əsas vəzifələri sırasına daxildir.

Bədii mətn digər mətn növlərindən fərqli olaraq, estetik funksiyaya malikdir. O, sadəcə olaraq ümumi bilik deyil, onda psixoloji və sosial maraqların mövcudluğu onu mətnin həddlərindən kənara çıxarır. Sözlün estetik mənası sözlün mövcudluğu deməkdir. Mətnə mühüm söz olmaq mühüm mənanı ifadə etmək deməkdir. Burada söhbət adi şeylərdən deyil, bədii fəlsəfi düşüncə dünyasından gedir.

Digər tərəfdən, bədii mətnin qurulmasının unikal forması nəzərdə tutulur. Həmin forma anlamanın xüsusi aspektləri vardır. Mətnin sintaqmatik, paradigmatik əlamətlərinin və funksiyalarının müəyyənəlməsi bədii diskurs üçün də əhəmiyyətlidir. Əgər mətnə diskursiv fraqment kimi baxsaq, paradigmatik diskurs müəllifin şüurunda yarandığını görə bilərik; bədii janrın və bədii formanın seçimi beyində öz əksini tapar. Ona görə də poeziya forması, onun ölçü sistemi, digər tərəfdən, lirik janrın üsulu, motivasiya və xronotopik period gözlənilməlidir. Bütün bunların hamısı mətn paradigmatı olaraq bədii mətnin pragmatikasının yaradılmasına gətirib çıxarır.

Mətn pragmatikası deyəndə mətnə məlum olan dil vahidlərinin xüsusi olaraq işlənilməsi nəticəsində əlavə məna çalarının yaranması nəzərdə tutulur. Bədii mətnin pragmatikası da qeyd olunan dil vahidlərinin emosional və ekspressiv və dəyərləndirici aspektlərinin formalaşması hesabına verilir.

Mətnin pragmatik münasibətləri danışanla dinləyən arasındakı münasibətlərə istiqamətlənir; danışanın illokasiyası dinləyənin reaksiyası və ya necə qəbul etməsi mətn pragmatikası ilə bağlıdır. Bütün mətnlər pragmatikaya malik olsalar da, onlarda pragmatik zənginlik eyni səviyyədə deyil, müəllif düşüncəsindən, onun intellektual səviyyəsindən asılı olaraq mətn pragmatikası formalaşır. Dil vahidlərinin çox aspektləri mətn pragmatikasının verilməsində mühüm rol oynayır. Ona görə də mətnin pragmatik potensialı müəllifin dil vahidlərini seçimi və onların ifadə xüsusiyyətləri ilə bağlıdır. Bu kontekstdə mətn pragmatikasının effekti dinləyicidə özünü göstərir. Deməli, pragmatik potensial pragmatik effektdə özünü göstərir.

Pragmatik implikasiya hadisələrlə birbaşa deyil, bilavasitə bağlı olur; verilən hadisədən əqli nəticə çıxarılır. Ümumi informativ semantika aparıcı olaraq qalır. Deməli, implikasiya ümumi informativ mənadan çıxarılır. Məsələn:

“Nazxanım Səriyyə mədəniyyət evinin kölgəsində oturub məni gözləyirdilər. Biz köhnə dostlar kimi sevinclə görüşdük. Bütün günü kitabxanayı səliqəyə salmaqla məşğul olduq. Arada məndən piano çalmaq xahiş etdilər. Həvəsim olmadığından çalmadım. Mən işləmək, yorulub əldən düşüncəyə qədər işləmək, heç bir şey barədə fikirləşməmək istəyirdim. Nazxanım isə, ağzında çalib-oxuyur, məzəli əhvalatlar danışaraq, Səriyyəni gözləri yaşarınca qədər güldürürdü.” [6, s.82]

Verilmiş mətndə “əldən düşüncəyə qədər işləmək” frazeoloji birləşməsi mikromətn daxilində nitq situasiyasını təyin edir, yorğunluğa işarə edir; mikromətn bu situasiya üzərində qurulub.

Göründüyü kimi, İ.Əfəndiyev sözlərin seçimində, somatik frazeoloji birləşmələrin işlədilməsində müəllif maraqlarından, mətn pragmatikasıdan çıxış edir və mikromətn kontekstində çox uğurlu pragmatik situasiya yaradır.

Praqmatik frazeoloji birləşmələrin yerli-yerində işlənilməsinə tələb edir; mətndə pragmatik yüklənmiş sözlər kontekstə, müəllif məramına görə dəqiq işlənilməlidir.

Elmi yenilik. Tədqiqat somatik frazeoloji birləşmələrin mikromətn səviyyəsində illokutiv və pragmatik funksiyalarını sistemli şəkildə araşdırır. İlk dəfə olaraq onların həm semantik, həm də emosional-ekspressiv yük daşdığı və müəllif məramı ilə kontekstual seçiminin pragmatik interpretasiyada rol oynadığı göstərilmişdir.

Nəticə. Somatik frazeoloji birləşmələr müəllif məramının çatdırılmasında, nitqin təsir gücünün artırılmasında və mikromətn kontekstində pragmatik situasiyanın formalaşmasında mühüm rol oynayır. Bu birləşmələrin seçimi müəllifin intellektual səviyyəsi, üslubi bacarığı və məqsədyönlü dil istifadəsi ilə bağlıdır.

Ədəbiyyat:

1. Austen, J. (2017). *Sense and Sensibility*. MK Publications. p. 383.
2. Арланова, Т. Л. (n.d.). Объект лингвистической прагматики и аспекты современных прагматических исследований.
3. Википедия. (n.d.). Прагматика. Retrieved January 26, 2026, from <https://ru.wikipedia.org/wiki/Прагматика>
4. Grice, H. P. (1975). *Logic and conversation*. In P. Cole & J. L. Morgan (Eds.), *Syntax and semantics* (Vol. 3, pp. 41–58). New York: Academic Press.
5. Dijk, T. A. (1981). *Studies in the pragmatics of discourse*. The Hague: Mouton. p. 27.
6. Əfəndiyev, İ. (2015). Seçilmiş əsərlər. Bakı. p. 531.
7. Прагматика текста: Studbook. (n.d.). Retrieved January 26, 2026, from <https://studbooks.net/literature/pragmatikateksta>

Sevinj Huseynova

Summary

PRAGMATIC FEATURES OF PHRASEOLOGICAL COMBINATIONS IN ENGLISH AND AZERBAIJANI LANGUAGES

The article deals with the pragmatic features of phraseological combinations in English and Azerbaijani languages. Linguistic pragmatics is one of the relatively new fields in linguistics. It studies the relationship between language signs and those who use them. Linguopragmatics includes communicative effectiveness, public relations and advertising, speech etiquette, translation theory and practice, etc. is of special interest to those dealing with the problems. Linguopragmatics studies taking into account the age, gender, social

status and professional characteristics of the speakers, as well as the specific conditions and goals of the speech act during the use of the language. In general, textual pragmatics emerges on the basis of the purposeful choice of words by the author. That is, between the author and text pragmatics, language signs are determined by the author.

Севиндж Гусейнова

Резюме

**ПРАГМАТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ
СОЧЕТАНИЙ В АНГЛИЙСКОМ И АЗЕРБАЙДЖАНСКОМ ЯЗЫКАХ**

В статье рассматриваются прагматические особенности фразеологических сочетаний в английском и азербайджанском языках. Лингвистическая прагматика – одно из относительно новых направлений лингвистики. Он изучает взаимосвязь между языковыми знаками и теми, кто их использует. Лингвопрагматика включает коммуникативную эффективность, связи с общественностью и рекламу, речевой этикет, теорию и практику перевода и т.д. представляет особый интерес для тех, кто занимается этими проблемами. Лингвопрагматика изучает с учетом возраста, пола, социального положения и профессиональных характеристик говорящих, а также конкретных условий и целей речевого акта в процессе использования языка. В целом текстуальная прагматика возникает на основе целенаправленного выбора слов автором. То есть между автором и прагматикой текста языковые знаки определяются автором.

Rəyçi: prof. A.Məmmədov